

İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No: 26 (Mart 2002)

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE İSTİHDAM ÜZERİNE ETKİLERİ

Yard. Doç. Dr. Naci GÜNDOĞAN*

Abstract

Foreign direct investments that has grown at a phenomenal rate since the early 1980s have some economic effects on both home and host country. Some of these effects on home country are national income effect, technological effect, balance of payments effect, employment effect and income distribution effect.

In this paper, relationships between foreign direct investments and employment are investigated. Also, the creation of employment effect of foreign direct investments in Turkey is estimated by using survey data from Treasury and İstanbul Chamber of Industry.

I-GİRİŞ

Endüstri Devriminin bir sonucu olarak 19. Yüzyılın ikinci yarısında, bir yandan batı ekonomilerindeki aşırı ve dengesiz sermaye birikimi, diğer yandan da sömürgelerdeki doğal kaynaklara duyulan ihtiyaçlar, büyük şirketleri ulusal sınırları aşarak, yabancı ülkelerde yatırım yapmaya yöneltmiştir. Ancak, 19. Yüzyıl boyunca ve 20. Yüzyılın başlarındaki uluslararası sermaye hareketlerini, günümüz çokuluslu şirketlerinin yapmış oldukları doğrudan yatırımlardan ayırmak gerekir. O dönemdeki sermaye hareketleri -doğal kaynakların işlenmesi dışında- portföy tipi yatırımlar şeklinde gerçekleştiği halde, günümüzdeki yabancı sermaye, yabancı ülkelerde yaptıkları doğrudan yatırımlarla, sermayenin yanında diğer üretim faktörlerini de yatırım yaptığı ülkeye transfer etmektedir. Dolayısıyla bu yatırımların yarattığı etkilere, gerek yatırımın yapıldığı ve gerekse sermayenin geldiği ülkedeki ekonomik, sosyal ve siyasal unsurları değiştirebilecek ve etkileyebilecek bir nitelik kazandırmaktadır¹.

Yabancı sermaye yatırımları, hem sermayeyi kabul eden ülke hem de yatırımcı ülke açısından bir takım ekonomik etkiler meydana getirmektedir. Bu ekonomik etki alanları özellikle yatırımın yapıldığı ülke açısından; milli gelire,

*Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Cem ALPAR, *Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma*, Ankara, 1980, s. 255.

ödemeler dengesine, teknolojiye, sermaye birikimine, istihdama, gelir dağılımına, ülke içi rekabete, vergi gelirlerine etkisi şeklinde sıralanabilir.

Biz de bu çalışmamızda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerinde yaratmış olduğu etkileri ele almaya çalışacağız.

II- DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE DÜNYADAKİ BOYUTLARI

Genel bir tanımlama ile, bir ülkedeki yerleşik kişi veya kuruluşların ülke sınırlarının dışında servet edinmelerine uluslararası yatırım veya yabancı sermaye yatırımı adı verilir. Yabancı ülkelerde edinilen servetler ise ya mali ya da fiziki bir nitelik taşıyabilir. Yabancı tahvil ve hisse senedi gibi menkul değerlerin satın alınması birinci gruba örnek olarak gösterilebilir. Bu tür yatırımlara *portföy yatırımı* da denilmektedir. Yabancı ülkelerde bina, fabrika, arazi, tesis gibi fiziki değerler elde edilmesi de *doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının* kapsamında yer almaktadır. Günümüzde doğrudan sermaye yatırımlarının tamamına yakını çokuluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir². Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, bir ülkede bir şirketi satın alma veya yeni kurulan bir şirket için kuruluş sermayesi sağlama ya da mevcut bir şirketin sermayesini artırma yoluyla, o ülkede bulunan şirketler tarafından diğer ülkede bulunan şirketlere yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır³.

1980'lerin başından itibaren dünyadaki doğrudan yabancı sermaye hareketleri, bugün sayıları 63.000'i bulan çokuluslu şirket ve yine sayıları 690.000'in üzerindeki bağlı ortaklıklar aracılığıyla, hızlı bir gelişim göstermiş ve bugünün dünya ekonomisinde önemli bir güç haline gelmiştir. Büyük çoğunluğu gelişmiş ülkelerde kurulu bulunan dünyanın en büyük 100 çokuluslu şirketi uluslararası üretimin de temel yürütücüsüdür. Ağırlıklı olarak, elektronik, elektrikli aletler, otomobil, petrol ve kimya sektörlerinde yoğunlaşan bu 100 şirketin yabancı ortaklıklarında istihdam ettikleri işçi sayısı 6 milyonun üzerindedir⁴. 1980-97 arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yıllık ortalama artış hızı %13 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelere gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının toplam içerisindeki payı 1980'de %26 iken, bu oran 1997 yılında %37'ye yükselmiştir. Bu ülkelere giden doğrudan yabancı sermaye yatırımı oranı ise %3'den %14'e yükselmiştir. Sanayileşmiş ülkelerdeki şirketler hala doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının birinci kaynağını oluşturmaktadır⁵.

III- DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ İSTİHDAM ÜZERİNE ETKİLERİ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkilerini; istihdam yaratma etkisi, işgücünün niteliği ve verimlilik üzerine etkileri ve ücretler üzerine etkileri olmak üzere üç ayrı grupta inceleyebiliriz.

² Halil SEYİDOĞLU, *Uluslararası İktisat*, Eskişehir, 1998, s. 323.

³ Rıdvan KARLUK, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul, 1983, s. 14.

⁴ UNCTAD, *World Investment Report 2000, An Executive Summary*, s. 1.

⁵ P. MALLAMPALLY-K.P. SAUVANT, "Foreign Direct Investment in Developing Countries", *FINANCE & DEVELOPMENT*, March 1999, s. 1-3.

A- İSTİHDAM YARATMA ETKİSİ

Yabancı sermaye yatırımlarının fayda-maliyet analizi yapılırken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin üzerinde durdukları önemli faktörlerden birisi de, bu yatırımların istihdam üzerindeki etkileri olmaktadır. Aslında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam yaratma etkisi, hem sermayenin geldiği ve hem de ev sahibi ülke açısından önem kazanmaktadır. Yatırımcı ülke, yatırımlara ev sahipliği yapan ülkenin istihdamını artırırken diğer taraftan, bu yatırımları sevk ve idare edecek personeli, genellikle, kendi ülkesinde istihdam etmektedir. Yatırımcı ülkenin istihdamı bu şekilde artacağı gibi, bazen de yatırımcı ülke, sadece kilit personeli değil, istihdam edeceği işgücünün önemli bir kısmını da kendi ülkesinden götürmektedir. Türk müteşebbislerin Türk Cumhuriyetlerinde yaptıkları yatırımlarda olduğu gibi. Ancak, yabancı sermaye yatırımlarının, yatırımı veren ülke açısından istihdama etkileri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Özellikle ABD'deki işçi sendikaları, üyelerinin istihdam güvenliğini tehlikede görmekte ve çokuluslu şirketleri yabancı ülkelere "iş ihracı" suretiyle ABD'de işsizliğe sebep olmakla suçlamaktadırlar. Buna karşılık işveren çevrelerince, ABD'de genel istihdam seviyesinin yabancı ülkelere yapılan yatırımlar nedeniyle olumsuz yönde etkilenmediği, hatta olumlu sonuçlar elde edildiği belirtilmiştir⁶. Biz burada daha çok yatırıma ev sahipliği yapan ülkenin istihdamını ne şekilde etkilediği konusu üzerinde duracağız.

1) Dolaysız İstihdam Yaratma Etkisi

Yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerine etkisi UNCTAD tarafından yayınlanan 1994 Dünya Yatırım Raporu'nun ana teması olmuştur. Raporla göre, çokuluslu şirketler dünya genelinde toplam 73 milyon civarında iş sunmaktadırlar. Bununla birlikte bu şirketler dünya işgücünün sadece %3'ünü istihdam etmektedirler. Aynı zamanda, bu şirketler gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerde, tarımdışı faaliyetlerde çalışan ücretli istihdamın beşte birini sağlamaktadırlar⁷.

Tablo-1 1975,1985, 1990 ve 1992 Yıllarında Dünya Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) Stoğu ve Çokuluslu Şirketlerdeki Tahmini İstihdam (Milyon \$, Milyon işçi)

	1975	1985	1990	1992
Dışarı Giden FDI Stoğu	282	674	1649	1932
Çokuluslu Şirketlerdeki Tahmini İstihdam	40	65	70	73a
Ana Şirketlerin Ana Ülkedeki İstihdamı	---	43	44	44a
Dışarıdaki Bağlı Kuruluşlardaki İstihdam	---	22	26	29a
Gelişmiş Ülkeler	---	15	17	17a
Gelişmekte Olan Ülkeler	---	7	9	12a
Çin	---	---	3	6
ABD'de Çokuluslu Şirketlerde İstihdam	26b	25	25	---
ABD'de Çokuluslu Şirketlerin Dışarıdaki Bağlı Kuruluşlarındaki İstihdam	7	6	7	---

Kaynak : UNCTAD, *World Investment Report 1994, An Executive Summary*, s. 14. a-Tahmin, b-1977

⁶ Faruk CÖMERT, "İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye", HAZİNE DERGİSİ, Ocak 2000, s. 4'den Gülten KUTAL, A. Rıza BÜYÜKUSLU, *Çokuluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi*, İstanbul, 1996, s. 4.

⁷ UNCTAD, *World Investment Report 1994*, s. 163.

Yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki dolaysız etkileri bir çok faktöre bağlıdır. Bu faktörlerden ilki, seçilmiş olan teknolojinin niteliğidir. Bu, yabancı yatırımı kabul eden ülkedeki faktör fiyatlarını, söz konusu teknolojilerin yapısını ve esnekliğini ve rekabet ortamını yansıtacaktır. Bugün, çokuluslu şirketlerin uluslararası rekabetin gerektirdiği en modern ve verimli teknolojiyi seçme eğiliminde oldukları kabul edilmektedir. Yatırımın yapılacağı yer de, onun istihdam üzerindeki etkisini belirleyen önemli bir faktördür. Örneğin, yoğun bir sanayi bölgesindeki yatırım, işgücü azlığından dolayı, birim sermaye başına daha az istihdam yaratabilir. Buna karşın, gerikalmış bir bölgeye yapılan yatırım daha fazla istihdam yaratabilir. Yüksek düzeyde örgütlenmiş işgücü ve işçi çıkarmayı güçleştiren ve işgücü maliyetlerini artıran yasal düzenlemeler de istihdam artışını olumsuz yönde etkileyecektir⁸. Bütün bu faktörlerin yanısıra, yabancı sermaye kabul eden ülkenin ekonomik ve piyasa koşulları ile yabancı sermayenin yatırım yaptığı endüstrideki uluslararası rekabet şartları da doğrudan istihdam etkisini belirleyecektir.

Tablo-2 Yabancı Aktifleri Bakımından Dünyanın En Büyük 25 Çokuluslu Şirketinin Yarattığı İstihdam, 1998

Şirketin Adı	Ülkesi	Endüstrisi	İstihdam	
			Yabancı	Toplam
General Electric	ABD	Elektronik	130.000	293.000
General Motors	ABD	Motorlu araçlar	-----	396.000
Royal Dutch/Shell	Hollanda/İngiltere	Petrol	61.000	102.000
Ford Motor	ABD	Motorlu araçlar	171.276	435.175
Exxon	ABD	Petrol	-----	179.000
Toyota	Japonya	Motorlu araçlar	113.216	183.879
IBM	ABD	Bilgisayar	149.934	291.067
BP AMOCO	İngiltere	Petrol	78.950	98.900
Daimler Chrysler	Almanya	Motorlu araçlar	208.502	441.502
Nestle SA	İsviçre	Gıda	225.665	231.881
Volkswagen	Almanya	Motorlu araçlar	142.481	297.916
Unilever	Hollanda/İngiltere	Gıda	240.845	265.103
Suez Lyonnaise DE	Fransa	Çeşitli	126.500	201.000
Wal-Mart Stores	ABD	Perakendeci	-----	910.000
ABB	İsviçre	Elektrikli Aletler	154.263	162.793
Mobil Corp.	ABD	Petrol	22.100	41.500
Diageo Plc	İngiltere	İçecek	65.393	77.029
Honda Motor	Japonya	Motorlu araçlar	-----	112.200
Siemens AG	Almanya	Elektronik	222.000	416.000
Sony Corp.	Japonya	Elektronik	102.468	173.000
Renault SA	Fransa	Motorlu araçlar	92.854	138.321
News Corp.	Avustralya	Medya/Basım	-----	50.000
BMW AG	Almanya	Motorlu araçlar	53.107	119.913
Mitsubishi Corp.	Japonya	Çeşitli	3.668	11.650
Nissan Motor	Japonya	Motorlu araçlar	-----	131.260

Kaynak : UNCTAD, World Investment Report 2000.

⁸ Sanjaya LALL, "Employment and Foreign Investment : Policy Options for Developing Countries", INTERNATIONAL LABOUR REVIEW, 1995, Vol.134, No.4-5, s. 522-23.

1994 Dünya Yatırım Raporu, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilerinin 3 temel uluslararası üretim stratejisi açısından farklılaşacağını vurgulamıştır. Bu stratejiler: ana şirketle sınırlı bir ilişki içinde bulunan ve ağırlıklı olarak ev sahibi ülkenin piyasasına yönelik üretim yapan bütünleşmemiş stratejiler (stand-alone strategies), emek gibi maliyet avantajı sağlayabilecek bazı spesifik girdilerin söz konusu olduğu basit bütünleşme stratejileri (shallow integration strategies) ve bütünleşmiş uluslararası üretim stratejileridir (complex integration strategies). Her bir stratejinin istihdam üzerindeki etkisi farklı olabilir. Net etki, bu stratejiler içinde her bir bağlı şirkete ayrılmış role bağlıdır. Nitekim, bazı bağlı şirketler ana arz merkezleri olurken diğer bazıları ise küçük bir role sahip olabilir⁹. Bu 3 stratejik alternatifin istihdam üzerindeki etkilerini Campbell şu şekilde özetlemektedir¹⁰:

Bütünleşmemiş Stratejilerden → Bütünleşme Stratejilerine

-Çokuluslu şirket tarafından yaratılan *istihdamın miktarı*, bütünleşmemiş stratejilerden, bütünleşmiş ve uzmanlaşmış katma değer aktivitelerine yöneldikçe azalabilir.

-*İşlerin niteliği*, şirketin global sistem içindeki faaliyetlerinin değerine bağlı olarak belirlenecektir.

-*İstihdamın yeri*, yalnızca yerel iş piyasasının çekiciliğine ya da geleneksel olarak karşılaştırmalı maliyetlere ya da gelişmekte olan bir ülkenin sahip olduğu kaynak avantajına bağlı olmayabilir. Bunun yanında gelişmiş bir iletişim alt yapısına ve uygun nitelikteki işgücü gibi bazı yerel kaynaklara da bağlıdır.

2) Dolaylı İstihdam Yaratma Etkisi

Yabancı sermaye yatırımlarının dolaysız etkilerinin yanında, ekonomide yaratacağı dolaylı istihdam etkisi de olacaktır. Bir yandan ürettiği mallar yerli endüstrilerde girdi olarak kullanıldıkça ve diğer yandan da üretim için diğer girdiler yerli endüstrilerden sağlandıkça dolaylı istihdam etkisi de artacaktır¹¹. Tabii ki, bu etkinin miktarını net olarak ortaya koymanın imkanı yoktur. Ancak UNCTAD tarafından yapılan hesaplamalar, gelişmekte olan bir çok ülkede, yabancı sermaye yatırımlarının ortaya çıkardığı dolaysız istihdam sonucu, her yeni iş başına dolaylı olarak da bir veya iki yeni iş yaratıldığını ortaya koymaktadır¹².

Yabancı sermaye ile rekabet halinde bulunan yerel şirketler istihdam açısından hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilenebilirler. Olumlu açıdan, piyasaya yabancı şirketlerin girişi, yerli şirketleri daha etkin olmaya zorlayabilir ve teknik bilgi düzeyinin, yönetim tekniklerinin ve kalifikasyonun olumlu yönde etkilenmesini sağlayabilir. Olumsuz açıdan ise, yabancı yatırımların rekabeti sonucu yerli şirketler piyasa dışında kalabilirler. Dolayısıyla, yabancı yatırımların istihdam üzerindeki dolaylı net etkisi, yerel şirketlerin rekabet kabiliyetlerine bağlıdır. Eğer yerel şirketler bu kabiliyete sahip iseler, yabancı şirketlerin piyasaya girişi, rekabet

⁹ LALL, s. 523-24.

¹⁰ Duncan CAMPBELL, "Foreign Investment, Labour Immobility and The Quality of Employment", INTERNATIONAL LABOUR REVIEW, 1994, Vol.133, No.2, s. 194.

¹¹ Cem ALPAR, *Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma*, Ankara, 1980, s. 126.

¹² UNCTAD, *World Investment Report 1994*, s. 163.

ettiği şirketlerde yeni ve daha iyi istihdam fırsatları yaratarak verimliliği ve ihracatı teşvik edecektir. Bununla birlikte, yerli şirketler rekabet gücüne sahip değillerse, iş kayıpları ortaya çıkabilir. Yabancı yatırımların başarısı aynı zamanda diğer yabancı müteşebbisleri de harekete geçirebilir. Bu "kartopu" etkisi de istihdamın dikkate değer bir biçimde artması sonucunu doğurabilir¹³.

Tablo 3- Doğrudan Yabancı Yatırımlar (FDI) Konusunda Politika Araçları ve Olası İstihdam Etkileri

<u>Politika Araçları</u>	<u>İstihdam Etkileri ve Politika Koşulları</u>
FDI miktarı	FDI miktarı arttıkça istihdam da artacaktır.
Çokuluslu şirketlere Açık sektörler	Başlangıçta, FDI emek yoğun faaliyetlerde istihdam yaratacaktır. Ancak,sonraları uluslararası şirketler nitelikli istihdam gerektiren daha karmaşık teknolojilere açılma gereğini hissedeceklerdir.
Giriş şekli (devralma /birleşme)	Yeni yatırımlar başlangıçta daha çok istihdam yaratabilir. Devralmalar ve birleşmeler, eğer yeni teknolojiler, nitelikler ve ihracatı da beraberinde getirirse olumlu bir etki meydana getirebilir.
Vergi ve diğer teşvikler	FDI kısa dönemde vergi teşvikleriyle arttırılabilirse de uzun dönemde daha çok ekonomik alt yapıya bağlıdır.
Performans koşulları	Ev sahibi ülkelerce konulan performans koşulları yerel istihdamın niteliğini ve niceliğini yükseltebilir. Ancak getirilen yükler yabancı yatırımcıyı kaçırabilir.
Uluslararası anlaşmalar	FDI miktarını arttırmak için yapılan vergi ve diğer anlaşmalar, temel ekonomik prensipleri bozmadıkça istihdamı arttırabilir.

Kaynak: LALL, s. 526.

¹³ LALL, s. 525.

B- İŞGÜCÜNÜN NİTELİĞİ VE VERİMLİLİK ÜZERİNE ETKİLERİ

Yabancı sermaye yatırımlarının istihdam yönünden üzerinde durulması gereken bir başka etkisi de işgücünün niteliği üzerinde olabilir. Yabancı şirketler, genellikle, yatırım yaptıkları ülkelerin teknolojilerinden daha ileri teknolojiler kullanırlar. Bu nedenle de yeni alınan işçilerin bir eğitim sürecinden geçirilmeleri kaçınılmaz hale gelir.

Yabancı şirketler işçilerini gerek yatırım yaptıkları ülkede ve gerekse ana şirketin bulunduğu ülkeye göndererek eğitime tabi tutmaktadırlar. Eğitilen işçilerin yabancı şirketlerden ayrılıp yerli şirketlerde çalışmaya başlamaları durumunda ekonomi açısından işgücünün eğitime net bir katkı sağlanmış olacaktır¹⁴.

Ancak, yabancı şirketlerin yaptıkları bu katkının aslında, abartıldığını savunanlar da vardır. Yabancı şirketlerin daha çok sermaye-yoğun teknolojiler kullanmalarının altında yatan temel nedenlerden birisinin, bu eğitim maliyetleri yükünden kurtulma isteği olduğu ifade edilmektedir. Bu şirketler işgücünün eğitimine katkıda bulunmadıkları gibi devlet ve özel kesimde bulunan kalifiye işgücünü de yüksek ücretler vererek kendilerine çekmekte ve böylece, kalifiye işgücü açığına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra kamu kesiminde önemli yerlerde çalışan nitelikli yöneticileri de cazip koşullarda istihdam ederek bu alanda da bir boşluğun doğmasına yol açmaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkelerdeki çokuluslu şirket şubeleri arasında yapılan istatistiki çalışmalar emek verimliliğinin, ev sahibi ülkenin aynı sektördeki şirketlerinden daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Willmore, 1986; Harrison, 1996). Harley Shaiken tarafından 1990 yılında yapılan kapsamlı çalışmada da, Meksika'da otomobil, bilgisayar ve elektronik ürünler imal eden 5 ABD'li fabrikanın, aynı şirketin ABD'de faaliyet gösteren benzer fabrikalarından daha verimli ve nitelikli üretim yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkları, yabancı sermayeli şirketlerin ev sahibi şirketlere oranla daha büyük ölçekli, daha büyük sermaye yoğunluğuna sahip ve daha nitelikli işgücü istihdam etmiş olmalarına bağlayan sayısız çalışma bulunmaktadır. Larudee ve Koechlin ise çokuluslu şirketlerin verimlilik avantajlarının ölçek, sermaye ve nitelikli emek kullanmaktan ziyade, uygulamada diğer yerli şirketlerle aynı teknolojiyi kullansalar bile daha yüksek teknik etkinliğe sahip olmalarından kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Onlara göre, eğer yerli şirketler aynı verimlilik ve karlılık avantajını daha büyük ölçek, daha fazla sermaye ve daha nitelikli emek kullanma yoluyla gerçekleştirebilselerdi, bunu yaparlardı¹⁵. Ann Harrison'un 1996'da şirket düzeyindeki verileri kullanarak yaptığı ekonometrik çalışma da, Fas ve Venezuela'da yabancı sermayeli şirketlerle aynı sektördeki yerli şirketler arasında dikkate değer bir verimlilik farkı bulunduğunu ve aynı zamanda yabancı şirketlerin varlığının yerli şirketlerin verimlilik düzeyini etkilemediğini ortaya koymuştur¹⁶.

¹⁴ ALPAR, s. 126.

¹⁵ M. LARUDEE-T. KOECHLIN, "Wages, Productivity and Foreign Direct Investment Flows", JOURNAL OF ECONOMIC ISSUES, Vol. XXXIII, No. 2, June 1999, s. 422.

¹⁶ LARUDEE-KOECHLIN, s. 423'den Ann Harrison, "Determinants and Effects of FDI in Cote d'Ivoire, Morocco and Venezuela", in *Industrial Evolution in Developing Countries*, Ed. By M. ROBERTS and J. TYBOUT, New York, 1996, s. 164.

C- ÜCRETLER ÜZERİNE ETKİLERİ

Yabancı şirketler, genellikle, yatırım yaptıkları ülkedeki nitelikli işgücünü çekmek amacıyla, o ülkedeki ortalama ücretlerin üzerinde ücret öderler. Bu durumda ise, işgücünün belirli bir bölümü yüksek ücret alarak refah düzeylerini yükseltmiş olacaktır. Ancak işsizliğin yaygın olduğu ve büyük bir işgücü grubunun düşük ücret düzeylerinde çalıştığı bir ortamda, yabancı şirketler tarafından istihdam edilen nitelikli işgücüne ülke ortalamasının çok üzerinde ücret ödenmesinin, sosyal yapı içerisinde ayrıcalıklı bir işçi grubu yaratarak ekonomideki ücret yapısını daha da bozacağı ileri sürülebilir¹⁷.

Feenstra ve Hanson tarafından, 1995 yılında yapılan bir çalışmada, Meksika'da 1975-1988 döneminde artan ücret eşitsizliği ile yurtdışından gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki kanıtlanmıştır. Buna göre, ABD ve kuzey ülkelerinden, uluslararası şirketler aracılığıyla ülkeye gelen yabancı sermaye, üretimin yapısında sermaye-yoğun mallara doğru bir değişim meydana getirmiştir. Böylece, nitelikli işgücüne olan talep artmış ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile nitelikli işgücüne olan talep arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Yine, aynı çalışmaya göre, yabancı sermayeli yatırımların yoğunlaştığı bölgelerde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış, 1980'lerde toplam ücretlerde nitelikli işgücünün payını %50 oranında arttırmıştır¹⁸.

IV- TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE İSTİHDAM

Hazine Müsteşarlığı verilerine göre, 2000 yılı itibariyle Türkiye'de 5328 adet yabancı sermayeli firma faaliyet göstermektedir. Aynı dönemde izin verilen yabancı sermaye tutarı 3 milyar dolar iken fiili sermaye girişi yalnızca 1,3 milyar dolardır. Bu rakam gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür.

Ülkemizde her ne kadar 5 binin üzerinde yabancı sermayeli firma faaliyet gösterse de bunların büyük çoğunluğu 50-100 bin dolarlık küçük şirketlerdir. 1 milyon dolarlık yatırımın uluslararası ölçülerde küçük ölçekli yatırım kabul edildiği dikkate alınır, Türkiye'de büyük ölçekli yatırım yok denecek kadar azdır. Türkiye'ye yılda gelen 1 milyar dolarlık doğrudan yabancı sermayenin çok önemli bir bölümü mevcut kuruluşlar tarafından tevsii yatırımı, portföy yatırımı ve sermaye artışı olarak gerçekleştirilmektedir. Yeni yatırım pek yapılmamaktadır¹⁹.

¹⁷ ALPAR, s. 124.

¹⁸ Robert FEENSTRA-Gordon HANSON, *Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico's Maquiladoras*, NBER WORKING PAPERS, W5122, 1995.

¹⁹ CÖMERT, s. 13.

Tablo-4 Türkiye’de Yıllara Göre Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon ABD \$)

Yıllar	İzin Verilen Yabancı Sermaye	Firma Sayısı	Fiili Giriş
1980	97.00	78	35
1981	330.51	109	141
1982	160.00	147	103
1983	98.74	166	87
1984	241.36	235	162
1985	214.49	408	158
1985	363.00	619	170
1987	655.24	836	239
1988	820.52	1,172	488
1989	1,511.94	1,525	855
1990	1,861.16	1,856	1,005
1991	1,967.26	2,123	1,041
1992	1,819.96	2,330	1,242
1993	2,125.00	2,554	1,016
1994	1,485.61	2,830	830
1995	2,938.32	3,161	1,127
1996	3,836.97	3,582	964
1997	1,678.20	4,068	1,032
1998	1,645.02	4,553	976
1999	1,690.07	4,950	817
2000	3,059.90	5,328	1,307
Toplam	28,600.27	---	13,795

Kaynak : Hazine Müsteşarlığı, (www.hazine.gov.tr).

Kalkınma sürecinde olan Türkiye’nin çözümlenmek zorunda olduğu en önemli sorunlardan birisi, kuşkusuz, istihdam sorunudur. Ülkemizde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ne kadar istihdam yarattığı, verimliliği ve ücret düzeylerini ne şekilde etkilediği konusunda tatmin edici verilere ulaşmak oldukça güç görünmektedir. Bununla beraber, genç olarak konunun başındaki teorik açıklamaların ülkemiz açısından da geçerli olduğu söylenebilir. Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların verimlilik ve ücretler üzerindeki etkileri konusunda bize bir değerlendirme yapma olanağı verecek sağlıklı verilerden yoksun olmamız nedeniyle, bu yatırımların yalnızca istihdam yaratma etkisi üzerinde duracağız.

Ülkemizdeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yarattığı istihdam konusunda net bir rakam vermenin imkanı yoktur. Bu konuda bazı yetkililer tarafından yapılan açıklamalarda, yabancı sermayeli şirketlerin dolaylı ve dolaysız olarak 1-1.5 milyon istihdam yarattığı söylenmektedir²⁰. Faruk Cömert tarafından yapılan başka bir çalışmada ise teşvik belgelerinden elde edilen bilgilere göre yaklaşık 500 bin kişinin yabancı sermayeli kuruluşlarda istihdam edildiğinin tahmin

²⁰ Aynur ATAĞLI, “Türkiye’de Yabancı Yatırımlar”, İŞVEREN, Şubat 1997, s. 9.

edildiği ve buna dolaylı istihdam etkisi de ilave edildiğinde, bu rakamın 1 milyon civarında olduğu ifade edilmektedir²¹.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yarattığı istihdamı tahmin edebilmeye bize yardımcı olacak bir diğer çalışma da Nezih Kaynar tarafından yapılmıştır. Kaynar'ın, 1997 yılında teşvik almak üzere yapılan yatırım raporlarının incelenmesine dayanan çalışmasında, istihdam başına düşen sabit yatırım miktarından hareketle, sermaye yatırımlarının yarattığı yaklaşık istihdam hesaplanmaya çalışılmıştır. Bu verilerden hareketle yabancı sermayenin her sektörde ilgili yıl için yarattığı istihdam miktarına ulaşmak mümkündür²².

Tablo-5 Değişik Sektörlerde İstihdam Başına Düşen Sabit Yatırım Tutarı

Sektörler	İstihdam Başına Yatırım (1000 Dolar)	
	1995	1996
Tarım	62.4	58.7
Madencilik	54.1	54.1
İmalat	115.8	88.4
Hizmetler	58.9	61.5

Kaynar'ın bu çalışmasına göre, farklı sektörlerdeki istihdam maliyetleri farklılık arz etmekle birlikte, ortalamanın 65-70 bin dolar arasında olduğu söylenebilir. Bu konuda MESS'in yaptığı çalışmada da buna yakın bir rakam çıkmaktadır. MESS de ülkemizde bir kişi için istihdam yaratmanın maliyetini ortalama 70 bin dolar olarak hesaplamıştır²³.

2000 yılında ülkemize doğrudan yabancı sermaye girişinin 1.3 milyar dolar olduğu ve bir işçi için istihdam yaratmanın maliyetinin yaklaşık 70 bin dolar olduğu düşünülecek olursa, 2000 yılı içinde gelen doğrudan yabancı sermayenin yaklaşık 20 bin dolaysız istihdam yarattığı ve buna dolaylı istihdam etkisi de eklendiğinde, UNCTAD'ın hesaplamalarına göre her yeni iş başına dolaylı olarak bir ya da iki yeni iş yaratıldığı varsayıldığında, bu rakamın yaklaşık 50 bin civarında olduğu söylenebilir. Bu basit hesaplama yönteminden hareketle, Hazine Müsteşarlığı verilerine göre, 1980-2000 yılları arasında, 28.6 milyar dolarlık doğrudan yabancı sermaye yatırımına izin verildiği, ancak bu dönemdeki fiili girişin yaklaşık 13.8 milyar dolar olarak gerçekleştiği göz önüne alınacak olursa, Türkiye'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 200 bin civarında doğrudan istihdam yarattığı, buna dolaylı istihdam etkisi de eklendiğinde, bu sayının 500 ya da 600 bin civarında olduğu söylenebilir. Tabii ki, bu hesaplamanın da çok sağlıklı bir hesaplama olduğunu ifade etmek mümkün değildir ama yine de bize bir değerlendirme yapma olanağı sağlamaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam yaratma etkisi konusunda, İstanbul Sanayi Odası tarafından her yıl ilan edilen Türkiye'nin en büyük 500 şirketi raporu da bize fikir verebilecek bir diğer kaynaktır. Ancak, burada şunu da baştan ifade etmek gerekir ki, bu 500 büyük şirket içerisinde yer alan

²¹ CÖMERT, s. 25.

²² Nezih KAYNAR, 1995 ve 1996 Yıllarında Teşvikli Yatırımlarda Sabit Yatırım-İstihdam İlişkisi, DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Mayıs 1997.

²³ MESS, Endüstri İlişkilerinde Son Durum, Ya.No. 233, 1996, s. 16.

yabancı sermayeli şirketlerdeki sermaye payları da birbirinden farklı olup kiminde sermayenin %1'i yabancı iken, kimisinde de %100'ü yabancıdır. Ayrıca, ISO verilerinde bazı yabancı sermayeli şirketlerde çalışanların sayıları da açıklanmıştır. Bu sebeple aşağıdaki tabloda yer alan verilerin dahi mevcut durumu tam olarak yansıttığı söylenemez.

Tablo 6- Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Beş Yüz Büyük Şirketinin İstihdamları ve Bunların İçinde Yer Alan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Bu İstihdamdaki Payları

Yıllar	500 büyük şirkette toplam ücretli çalışanlar ortalaması	500 büyük şirket içinde yer alan yabancı sermayeli şirketlerdeki toplam ücretli çalışanlar ortalaması	500 büyük şirket içinde yer alan yabancı sermayeli şirketlerin istihdamdaki payları (%)
1995	539.238	86.657	16.07
1996	545.988	93.353	17.07
1997	578.333	93.086	16.09
1998	585.433	116.274	19.86

Kaynak : İstanbul Sanayi Odası Dergileri, Ağustos 1996, 97, 98, 99.

İstanbul Sanayi Odası verilerine göre, Türkiye'nin en büyük 500 şirketinde 1981 yılı itibariyle 519.533 kişi istihdam edilmekteydi. Bunun da %5.9' unu teşkil eden 31.121 kişi yabancı sermayeli şirketlerde çalışmaktaydı. Bu oran, 1983 de %6.1'e, 1984'de %7.9'a ve 1985'te de %8.2'ye yükselmiştir. ISO tarafından Ağustos 1999 tarihinde yayınlanan Türkiye'nin 1998 yılındaki en büyük 500 şirketi arasında 129 tane yabancı sermayeli şirket bulunmaktadır. 500 büyük şirketin yarattığı toplam istihdam 585.433 olarak gerçekleşirken bunun içinde yer alan 129 yabancı sermayeli şirketin bu istihdam içerisindeki payı %19.8'lik bir orana karşılık gelen 116.274 olarak gerçekleşmiştir.

V- SONUÇ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan birçok etkisinden söz edilebilir. Konu, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasaları açısından değerlendirildiğinde, bu etkinin derecesini, yabancı yatırımın geliş koşulları, kullandığı teknoloji, yatırımın yapıldığı ülkenin iş piyasasının mevcut durumu dahil olmak üzere birçok faktörün birlikte belirlediğini ifade etmek gerekir.

Türkiye ekonomisi açısından yabancı sermaye girişi esas itibariyle sürekli ve sağlıklı bir büyüme için son derece önemlidir. Ancak, Türkiye'nin yabancı sermaye stoğu bakımından gelişmekte olan birçok ülkenin gerisinde olduğu da bilinen bir gerçektir. Ülkemiz iş piyasalarının yabancı sermaye yatırımlarından etkin bir şekilde yararlanabilmesi, gelen sermayenin niceliği kadar niteliğine de bağlı bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda Türkiye'ye gelen yabancı sermaye kısa vadeli, sabit yatırım yerine kısa süreli, kar amaçlı para piyasalarına yönelmiş, gelir dağılımını bozan ve istihdama yeterli katkıda bulunmayan bir nitelik arz etmiştir.

Halbuki, söz konusu sermaye reel sektöre aktarılabildiği ölçüde ekonominin büyümesine ve istihdam artışına neden olacaktır.

Ülkemizde 2 milyon dolayında işsiz bulunan düşünülürse, milli yatırımlar ve işsiz sayısı sabit varsayıldığında, bu işsizleri istihdam edebilmek için kaba bir hesaba, 100 milyar dolarlık bir yabancı sermaye yatırımına gereksinim duyulmaktadır. Ülkemize son yirmi yıllık dönemde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye girişinin toplam 13,8 milyar dolar olduğu gerçeği dikkate alındığında, eğer yabancı sermaye girişinde dikkate değer bir artış sağlanamazsa, yıllık ortalama 1 milyar dolarlık doğrudan yabancı sermaye yatırımının önümüzdeki yıllarda da istihdama ciddi bir katkı yapması beklenmemelidir.

KAYNAKLAR

- ALPAR Cem, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Ankara, 1980.
- ATAKLI Aynur, “Türkiye’de Yabancı Yatırımlar”, İŞVEREN, Şubat 1997.
- CAMPBELL Duncan, “Foreign Investment, Labour Immobility and The Quality of Employment”, INTERNATIONAL LABOUR REVIEW, 1994, Vol.133, No.2.
- CÖMERT Faruk, “İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye”, HAZİNE DERGİSİ, Ocak 2000, S. 13.
- EFE Birol, **Worldwide Direct FDI, Developments in Turkey and İzmir’s Chance**, İzmir, 1998.
- FEENSTRA Robert-Gordon HANSON, **Foreign Direct Investment and Relative Wages : Evidence from Mexico’s Maquiladoras**, NBER WORKING PAPERS, W5122, 1995.
- HARRISON Ann, “Determinants and Effects of FDI in Cote d’Ivoire, Morocco and Venezuela”, in *Industrial Evolution in Developing Countries*, Ed. By M. ROBERTS and J. TYBOUT, New York, 1996.
- Hazine Müsteşarlığı, **Hazine İstatistikleri**, 2000 (www.hazine.gov.tr).
- İSO, İSO Dergileri, Ağustos 1996, 97, 98,99.
- İTO, **Yıllık Ekonomik Rapor 1999**.
- KARLUK Rıdvan, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, 1983.
- KAYNAR Nezh, **1995 ve 1996 Yıllarında Teşvikli Yatırımlarda Sabit Yatırım-İstihdam İlişkisi**, DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Mayıs 1997.

- KUTAL Gülten, A. Rıza BÜYÜKUSLU, **Çokuluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi**, İstanbul, 1996.
- LALL Sanjaya, "Employment and Foreign Investment : Policy Options for Developing Countries", INTERNATIONAL LABOUR REVIEW, 1995, Vol.134, No.4-5.
- LARUDEE M.-T. KOECHLIN, "Wages, Productivity and Foreign Direct Investment Flows", JOURNAL OF ECONOMIC ISSUES, Vol. XXXIII, No. 2 June 1999.
- MALLAMPALLY P.-K.P. SAUVANT, "Foreign Direct Investment in Developing Countries", FINANCE&DEVELOPMENT, March 1999.
- MURAT Güven, "Küreselleşen Ekonomide İstihdam", PROF. DR. METİN KUTAL'A ARMAĞAN, Ankara, 1997.
- OECD, **Recent Trends in FDI**, 1999, www.oecd.org.
- SEYİDOĞLU Halil, **Uluslararası İktisat**, Eskişehir, 1998.
- SHAIKEN Harley, **Mexico in the Global Economy, High Technology and Work Organization in Export Industries**, San Diego, 1990.
- UNCTAD, **World Investment Report 1994, 1998, 1999, 2000**.